



नेपालमा जलवायु परिवर्तनसँग समुदायको उत्थानशीलता वृद्धिका लागि जलाधार  
व्यवस्थापन (MaWRiN) परियोजना

Managing Watersheds for Enhanced Resilience of Communities to Climate  
Change in Nepal (MaWRiN) Project

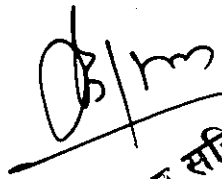
कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि-२०८१

मिति २०८१/०९/२५ को परियोजना संचालन समिति (Project Steering Committee) को  
बैठकबाट पारित



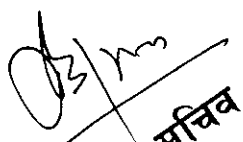
बागमती प्रदेश सरकार  
वन तथा वातावरण मन्त्रालय  
हेटौंडा, मकवानपुर, नेपाल



  
प्रदेश सचिव


विषय—सूची

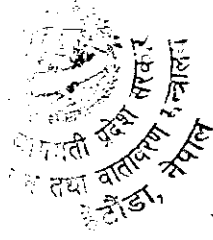
परिच्छेद १: प्रारम्भिक .....	१
१.१ पृष्ठभूमी.....	१
१.२ कार्यविधिको तयारी मार्गदर्शन.....	१
१.३ कार्यविधि तयारीको उद्देश्य.....	२
परिच्छेद २: परियोजना मार्फत कार्यान्वयन हुने क्रियाकलापहरू.....	४
परियोजना क्षेत्र १: जलवायु परिवर्तनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न सक्षम वातावरण तयार गर्ने.....	४
१.१.२.१: नगरपालिकाका मुख्य योजना र नीतिहरूको पुनरावलोकन गर्दै, स्थानीय जलवायु जोखिम र संकटासन्नताको जानकारीलाई आधार बनाएर, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन विषय र आवश्यकताहरू पहिचान.....	४
१.१.३.१: जलाधार स्तरीय बहु—सरोकारवाला मञ्चको परिचालन प्रक्रिया, संरचना, काम र जिम्मेवारीहरूको लागि निर्देशिका तयार गर्नु (प्रारम्भिक तयारी).....	६
परियोजना क्षेत्र २: स्थानीय समुदायको जलवायु परिवर्तन प्रतिको उत्थानशीलता वृद्धि गर्ने.....	८
२.१.१.१.१ जनजाती तथा स्थानीय समुदायका लागि उपयोगी लैंगिक मैत्री र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका उपयुक्त साधन र प्रविधिहरूको अध्ययन.....	८
२.१.१.१.२ उच्च मूल्य वाली र जलवायु-उत्थानशील बीउ/बेर्नाहरूको विस्तारको लागि समुदायलाई सहयोग.....	१०
२.१.१.२.१ गोठेमलको सुधार तथा व्यवस्थापनका लागि भकारो सुधार, डाले तथा भुईँ घाँस सहयोग र बधुवा पशुपालन (स्टल फिडिङ) सहयोग.....	११
२.१.१.२.४ मत्स्यपालन विकास मार्फत बाढीको रोकथाम.....	१३
२.१.१.३ भूमिगत जल क्षेत्रको पानी संकलन र वितरण.....	१५
२.१.१.३.३ सिँचाइ र घरेलु प्रयोजनका लागि पानीका स्रोतहरू/मुहानहरू पुनर्स्थापना र संरक्षण.....	१६
२.१.१.५ कृषि, पशुपन्छि र जल व्यवस्थापनमा जलवायु अनुकूलन प्रविधि र अभ्यासहरूमा स्थानीय समुदायमा विस्तार र प्राविधिक सेवाहरू प्रदान गर्न स्थानीय सरकारी अधिकारीहरू र निजी कृषि/भेटेरिनरी सेवा प्रदायकहरूलाई तालिम.....	१८

  
प्रदेश सचिव



२.२.१.१ बहु-उपयोगी नर्सरी स्थापना, मर्मत सम्भार र प्रवर्द्धनमा सहयोग.....	२०
२.१.२.१.२ वृक्षारोपण सहित संरक्षण र तारवार लगाउने सहयोग .....	२२
२.२.१.३ सूचना सामग्री, सचेतना गोष्ठी र डढेलो रोकथाम सामग्री सहयोग मार्फत वन डढेलो व्यवस्थापन.....	२३
परियोजना क्षेत्र ३: अनुगमन, मूल्यांकन र सिकाई/ज्ञान व्यवस्थापन.....	२६
३.१.१.३ परियोजना क्षेत्रमा जलवायु उत्थानशील विधि र अभ्यासहरूमा स्थानीय ज्ञानको अध्ययन र दस्तावेजीकरण मार्फत कृषि, पशुधन व्यवस्थापन, पानी व्यवस्थापन, सामुदायिक/कबुलियती वन व्यवस्थापन र जलवायु जन्य जोखिम न्यूनीकरणको लागि जलवायु अनुकूलनका समाधानहरूका विधि र अभ्यासहरू विस्तार र एकीकरणलाई प्रवर्द्धन .....	२६

  
प्रदेश सचिव



## परिच्छेद १: प्रारम्भिक

### १.१ पृष्ठभूमी

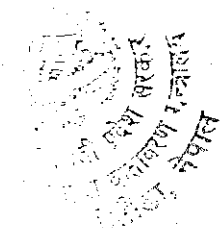
नेपालमा जलवायु परिवर्तनसँग समुदायको उत्थानशीलता वृद्धिका लागि जलाधार व्यवस्थापन (MaWRiN) परियोजना नेपालको बागमती प्रदेश अन्तर्गतका सिन्धुली जिल्लाको कमलामाई नगरपालिका (१, ४ र ५ को पानी ढलो), घ्याङलेख गाउँपालिका (१ देखि ३ सम्मको पानी ढलो), मरिण गाउँपालिका (१ देखि ७ सम्मको पानी ढलो) र हरिहरपुरगढी गाउँपालिका (२, ४ देखि ८ सम्मको पानी ढलो) मा फैलिएको मरिण जलाधार क्षेत्रका लागि संचालित आयोजना हो। यस परियोजनामा डब्ल्यू. डब्ल्यू. एफ. (WWF) मार्फत ग्लोबल ईन्वाइरनमेन्ट फेसिलिटी (GEF) को आर्थिक र प्राविधिक सशर्त अनुदान मार्फत वन तथा वातावरण मन्त्रालय राष्ट्रिय परियोजना कार्यान्वयन साझेदार निकाय र बागमती प्रदेश सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, हेटौडा, नेपालको कार्यान्वयन साझेदारको (सम्झौता नं. NP१५५४९) रूपमा संचालित परियोजना हो।

जलवायु परिवर्तनले नेपालको दिगो विकासको लागि सबैभन्दा ठूलो चुनौती खडा गरेको छ। चुरेको मध्य-पूर्वमा स्थित मरिण जलाधार क्षेत्रलाई देशको सबैभन्दा जोखिमपूर्ण क्षेत्रहरूमध्ये एक पहिचान गरिएको छ। यस जलाधार क्षेत्र भित्र बढ्दो बाढी, पहिरो, खडेरी, तथा आगोलागीले आदिवासी समुदायहरूको जीवन निर्वाह प्रक्रियामा असर गरिरहेको छ। त्यसमा थप मानवीय गतिविधिहरूको कारणले प्राकृतिक स्रोतहरूको विनास, वनसम्पदाको क्षयीकरण, कृषि उत्पादनमा हास र पानीको अभाव बढ्दै गएको छ। यस परियोजनाले सरकार र स्थानीय सरोकारवालालाई मरिण जलाधारको व्यवस्थापन र आदिवासी तथा स्थानीय समुदायहरूको जलवायु उत्थानशीलता वृद्धि गर्न सहयोग पुर्याउनेछ। परियोजनाले प्रकृतिमा आधारित समाधान (Nature-based Solutions-Nbs) र जीविकोपार्जन विविधीकरण (Livelihood Diversification) मार्फत समुदायहरूको जलवायु उत्थानशीलता बढाउनेछ। साथै, यसले जलवायु परिवर्तनका विषयहरूलाई मूलप्रवाहीकरण, स्थानीय समुदायको उत्थानशीलता वृद्धि, र असल अभ्यासको व्यवस्थापन र प्रचार प्रसारमा मद्दत गर्नेछ।

### १.२ कार्यविधिको तयारी मार्गदर्शन

यो कार्यविधि प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन, सार्वजनिक खरिद नियमावली, र बजेट कार्यान्वयन सँग सम्बन्धित संघीय सरकार र बागमती प्रदेश सरकारले जारी गरेका अन्य निर्देशिकाको हकमा सोही बमोजिम हुने अन्यथा यस कार्यविधि अनुसार गर्ने गरी बागमती प्रदेश सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको नेपालमा जलवायु परिवर्तनसँग समुदायको उत्थानशीलता वृद्धिका लागि जलाधार व्यवस्थापन (MaWRiN) परियोजनाको क्रियाकलापहरू संचालन गर्न कार्यान्वयन कार्यविधि, २०८१ जारी गरेको छ।

- कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्वीकृत नर्मस, जिल्ला दररेट, आर्थिक ऐन, नियम बमोजिम कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ।



- अध्ययन, अनुसन्धान गरिने का लागि सम्बन्धित विषय विशेषज्ञहरूको सहयोगमा कार्य क्षेत्रगत शर्त (ToR, Terms of Reference) र लागत अनुमान तयार गरी स्वीकृत गरी संघ तथा प्रदेशको प्रचलित सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावलीमा भएको प्रावधान अनुसार गर्नुपर्दछ ।
- कार्यविधिले नसमेटेको तर वन तथा भू संरक्षण विभागको स्वीकृत कार्यविधिमा उल्लेख भएका क्रियाकलापहरू सोही बमोजिम सञ्चालन गर्न सकिने छ ।
- परियोजनाका क्रियाकलापहरू संचालन गर्दा, परियोजना संचालन निर्देशिका (Project Operational Manual), वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम वर्गीकरण (Environmental and Social Safeguards Risk Categorization), लैङ्गिक विश्लेषण र कार्य योजना (Gender Analysis and Action Plan), सरोकारवाला संलग्नता योजना (Stakeholders Engagement Plan), नतिजा शृंखला (Result Framework), ज्ञान व्यवस्थापन र सञ्चार योजना (Knowledge Management and Communication Plan) जस्ता दस्तावेजहरूले निर्दिष्ट गरेका सुझाव र प्रावधानहरू समावेश गर्नुपर्दछ ।
- वर्षिक योजनामा उल्लेख नभएका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु पर्दा कार्यविधि तयार पारी सम्बन्धित निकायबाट एक तह माथिको निकायबाट स्वीकृत गराई सञ्चालन गर्न सकिने छ ।
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्त अनुसार गर्नुपर्दछ ।

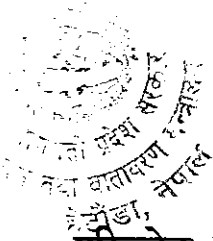
### १.३ कार्यविधि तयारीको उद्देश्य

बागमती प्रदेश सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको चालु आर्थिक वर्षमा सञ्चालन हुने यस परियोजनाका क्रियाकलापहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नको लागि "कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि-२०८१" तयार गरिएको छ । यो कार्यविधि परियोजनाका क्रियाकलापहरूलाई सफल र समयमा कार्यान्वयन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । यस कार्यविधि तयारीका उद्देश्यहरू निम्न प्रकार छन्:

- नेपाल सरकारबाट स्वीकृत परियोजना दस्तावेज र विकास साझेदार निकायसँग भएको सम्झौताका प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याई बाह्य सहयोगलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने ।
- विभिन्न कार्यालयहरूबाट सञ्चालन हुने आयोजना सम्बन्धी कार्यक्रम र क्रियाकलापहरूको प्राविधिक पक्ष र वित्तीय प्रावधानहरूको बारेमा थप स्पष्टता दिने ।
- कार्यक्रम सञ्चालनमा कार्यान्वयन प्रक्रियामा एकरूपता र समान बुझाइ सुनिश्चित गर्ने ।
- परियोजनाका क्रियाकलापहरूलाई परियोजनाका लक्ष्य, उद्देश्य र आवश्यकतासँग मेल खान सुनिश्चित गर्ने ।
- कार्यहरूको प्रभावकारिता, परिमाणात्मक र गुणात्मक पक्षको सुनिश्चितता प्रदान गर्नुका साथै, सञ्चालन भएका क्रियाकलापहरूको दिगो सञ्चालन र उपभोगमा सहयोग पुर्याउने ।



- सेवा प्रदायक संस्था र कार्यान्वयन निकायलाई क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन प्रक्रियामा समान बुझाइ, सहजता र एकरूपता कायम राख्न सहयोग गर्ने।
- परियोजना सम्बन्धी परियोजना संचालन निर्देशिका (Project Operational Manual), वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम वर्गीकरण (Environmental and Social Safeguards Risk Categorization), लैङ्गिक विश्लेषण र कार्य योजना (Gender Analysis and Action Plan), सरोकारवाला संलग्नता योजना (Stakeholders Engagement Plan), ज्ञान व्यवस्थापन र सञ्चार योजना (Knowledge Management and Communication Plan) जस्ता दस्तावेजहरूले निर्दिष्ट गरेका सुझाव र प्रावधानहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने।



## परिच्छेद २: परियोजना मार्फत कार्यान्वयन हुने क्रियाकलापहरू

### परियोजना क्षेत्र १: जलवायु परिवर्तनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न सक्षम वातावरण तयार गर्ने

१.१.२.१: नगरपालिकाका मुख्य योजना र नीतिहरूको पुनरावलोकन गर्दै, स्थानीय जलवायु जोखिम र संकटासन्नताको जानकारीलाई आधार बनाएर, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन विषय र आवश्यकताहरू पहिचान

#### पृष्ठभूमि/परिचय:

स्थानीय जलवायु जोखिम, संकटासन्नता र तिनका प्रमुख क्षेत्रहरू (कृषि, पशुपन्छी, वन र पानी) मा पर्ने प्रभावहरूको समग्र बुझाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका (कार्यक्रम र नीति) लागि महत्त्वपूर्ण हुन्छ। नगरपालिका र गाउँपालिकामा यस्ता जोखिम र प्रभावहरूको व्यवस्थित मूल्यांकनको अभाव छ र उपलब्ध जिल्ला स्तरका डेटा प्रायः सामान्य खालका छन्, जसले स्थानीय अनुकूलन योजना तथा नीति बनाउनका लागि आवश्यक विवरण प्रदान गर्दैन। साथै, नगरपालिका, गाउँपालिका र स्थानीय सरोकारवालाहरूको जलवायु जोखिम मूल्याङ्कन गर्ने र अनुकूलन योजनामा समावेश गर्ने क्षमता, ज्ञान र प्रक्रियाहरूको बुझाईमा कमी छ। यद्यपि, स्थानीय अनुकूलन योजना तयारीका लागि स्थानीय अनुकूलन योजनाका लागि राष्ट्रिय ढाँचा (LAPA) बनेको छ, तर परियोजना क्षेत्रमा कुनै पनि नगरपालिका उक्त ढाँचामा आधारित अनुकूलन योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक तालिम र प्रक्रियाहरू समायोजन भएको देखिदैन। सोहि सन्दर्भमा यस क्रियाकलापले स्थानीय सरकारका नीति र बिषयगत योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका हिसाबले कमीकमजोरी पहिचान गर्न मद्दत साथै आवश्यक सुधारका क्षेत्रहरू सिफारिस गर्छ। यसले नगरपालिका, गाउँपालिका र स्थानीय सरोकारवालाहरूलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई आफ्ना योजनाहरू र नीतिहरूमा समाहित गर्न मद्दत पुर्याउनेछ।

#### उद्देश्य:

यस क्रियाकलापको उद्देश्य कमलामाई नगरपालिका, हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका र घ्याडलेख गाउँपालिकाका प्रमुख योजना र नीतिहरूमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन आवश्यकताहरूको समावेशीकरणलाई सुनिश्चित गर्नु हो। यसले स्थानीय जलवायु जोखिम र संकटासन्नताको जानकारीलाई आधार बनाउँदै, योजना र नीतिहरूमा अनुकूलन विषय र आवश्यकताहरूको पहिचान गर्न मद्दत पुर्याउँछ, जसले नगरपालिकाका योजनाहरूलाई जलवायु मैत्री बनाउने र नगरपालिकाको उत्थानशीलता क्षमता वृद्धिमा योगदान पुर्याउँछ।

#### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- नगरपालिका, गाउँपालिकाहरू र परियोजना व्यवस्थापन ईकाई बीच सेवा तथा परामर्शदाता खरिदका लागि तयारी बैठक आयोजना गर्ने,



- कार्य क्षेत्रगत शर्त (Terms of Reference, ToR) र परामर्शदाता छनौट प्रक्रिया लागि सूचक तयार गर्ने,
- सेवा तथा परामर्शदाता खरिदका लागि सञ्चार तथा सूचना प्रकाशन गर्ने,
- प्रस्तावहरूको छनौट चयन गरिएको सूचकको आधारमा गर्ने,
- कार्य क्षेत्रगत शर्त अनुसार कमलामाई नगरपालिका, हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका र घ्याडलेख गाउँपालिकामा कार्य संचालन गर्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम वर्गीकरण र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू समावेश गर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- कार्य संचालन गर्दाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडिओ) अभिलेख राख्ने,
- हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका, घ्याडलेख गाउँपालिका र कमलामाई नगरपालिकाका अनुकूलन विषय र आवश्यकताहरूको पहिचान सहित मस्यौदा प्रतिवेदनमा छलफल र सुझाव संकलन गर्ने,
- छलफलबाट प्राप्त सल्लाह र सुझावहरू समावेश गर्दै अन्तिम प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- स्थानीय योजना र नीतिहरूमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न ज्ञान, सिप र क्षमता सुधार भएको हुने ।

#### सहयोगी सूचक:

- सहभागितामूलक जलवायु उत्थानशीलता संकटासन्नता र जलवायु परिवर्तन मूलप्रवाहिकरणमा तालिम, क्षमता तथा ज्ञान भएका सरकारी र नागरिक समाज संस्थाहरू (CBOs) को कर्मचारीहरूको संख्या ।
- जलवायु परिवर्तन मूलप्रवाहिकरणमा मार्गदर्शन अनुसार जलवायु परिवर्तन मैत्री योजना तथा नीतिहरू तयार वा संशोधन गर्ने नगरपालिका, गाउँपालिका र अन्य सरोकारवालहरूको संख्या ।



१.५.३.५: जलाधार स्तरीय बहु-सरोकारवाला मञ्चको परिचालन प्रक्रिया, संरचना, काम र जिम्मेवारीहरूको लागि निर्देशिका तयार गर्नु (प्रारम्भिक नयागी)

#### पृष्ठभूमि/परिचय:

मरिण जलाधार कमलामाई नगरपालिका, हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका र घ्याडलेख गाउँपालिकामा फैलिएको छ, तर हाल जलाधार स्तरमा यी स्थानीय सरकार र अन्य निकायहरू बीच समन्वयको लागि कुनै संस्थागत संरचना छैन। माथिल्लो जलाधारमा अवैज्ञानिक जलाधार व्यवस्थापन अभ्यासहरूले माटोको क्षय र अन्य समस्याहरू निम्त्याएका छन्, जसले माथिल्लो र तल्लो दुवै क्षेत्रलाई प्रभावित गरेको छ। जलवायु परिवर्तन र त्यसका चरम घटनाहरू जस्तै बाढी, पहिरो र खडेरीले यस समस्यालाई थप जटिल बनाएको छ, र भविष्यमा यसको आवृत्ति र तीव्रता बढ्ने अपेक्षा गरिएको छ। यस्ता समस्यालाई समाधान गर्न, माथिल्लो र तल्लो जलाधारलाई जोड्ने, स्रोतहरूमा साझेदारी गर्ने र मरिण जलाधारका विभिन्न नगरपालिकाहरू बीच समन्वय सुदृढ गर्ने उद्देश्यले एक बहु-सरोकारवाला मञ्च स्थापनाको आवश्यकता छ। यस मञ्चको स्पष्ट संस्थागत संरचना र प्रक्रिया सहित सञ्चालन निर्देशिका तयार गरी यसलाई समावेशी, पारदर्शी र सुसंगत रूपमा सञ्चालन गरिनेछ, जसले सरोकारवाला सबैलाई जानकारी आदानप्रदान, ज्ञान र विचार साटासाट, तथा जलवायु परिवर्तन समस्यामा सहकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नेछ। यस मञ्चले अनुकूलन प्रयास र स्रोतहरूको प्रयोगमा तालमेल ल्याउने अपेक्षा गरिएको छ र विशेष ध्यान महिलाहरू, युवा र आदिवासी समुदायहरूको समावेशितामा दिइनेछ, जसले सबैलाई निर्णय प्रक्रियामा समान अवसर र भाग लिन प्रेरित गर्नेछ।

#### उद्देश्य:

यस क्रियाकलापको उद्देश्य मरिण जलाधार स्तरमा स्थानीय सरकार, समुदाय, जिल्ला स्थित प्रदेशका सरकारी निकायहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, निजी क्षेत्र र जलाधार विज्ञहरूलाई समेटेर संस्थागत संरचना स्थापनाकालागि आवश्यक तयारी गर्नु हो। यसले जलाधार व्यवस्थापनमा संस्थागत संरचनाको भूमिका र महत्त्वलाई स्पष्ट गर्नेछ र यसद्वारा उपल्लो र तल्लो तटका सरोकारवालाबीच सहकार्य प्रवर्द्धन गर्नेछ। साथै, स्रोतहरूको (विशेषज्ञता, सामग्री, प्रविधि, सूचना, बजेट) प्रभावकारी परिचालन र प्राविधिक सहयोगका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने लक्ष्य राख्दछ।

#### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- परियोजना समन्वय समिति र परियोजना व्यवस्थापन इकाई बीच गोष्ठी संचालनका लागि तयारी बैठक आयोजना गर्ने,
- समुदाय, जिल्ला स्थित प्रदेशका सरकारी निकायहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, निजी क्षेत्र र जलाधार विज्ञहरूलाई गोष्ठीको प्रस्ताविन मिति, विषयवस्तु र कार्यक्रम सञ्चालन स्थलको बारेमा अग्रिम सूचना र जानकारी दिने,



- कार्य संचालनको क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी जोखिम वर्गीकरण, लैङ्गिक विश्लेषण र कार्य योजनाका प्रावधानहरू समावेश गर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP95589) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- कार्यक्रम कार्यान्वयन भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- गोष्ठी संचालन, खुल्ला छलफल र कार्ययोजना निर्माण गर्ने,
- कार्ययोजना निर्माण गर्दा मरिण जलाधार भित्र रहेका उप-जलाधारमा समेत उप-जलाधार स्तरीय समितिहरू गठन गर्ने योजना राख्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने,
- कार्य योजनाको कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन र छलफल गर्ने।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- स्थानीय योजना र नीतिहरूमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न ज्ञान, सिप र क्षमता सुधार भएको हुने।
- एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनको अवधारणामा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई मूलप्रवाहीकरणका लागि मरिण जलाधार स्तरीय बहु-सरोकारवाला मञ्च (Multi-stakeholder platform) स्थापना गर्ने।

#### सहयोगी सूचक:

- जलाधार स्तरमा संवाद, समन्वय कार्य संचालनको लागि बहु-सरोकारवाला मञ्चको स्थापना।



## परियोजना क्षेत्र २: स्थानीय समुदायको जलवायु परिवर्तन प्रतिको उत्थानशीलता वृद्धि गर्ने

२.१.१.१.१ जनजाती तथा स्थानीय समुदायका लागि उपयोगी लैंगिक मैत्री र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका उपयुक्त साधन र प्रविधिहरूको अध्ययन

### **पृष्ठभूमि/परिचय:**

जलवायु परिवर्तनका प्रभावले प्राकृतिक स्रोत, कृषि, स्वास्थ्य र जीविकोपार्जन प्रणालीमा गम्भीर असर पारेको छ र यसको नकारात्मक प्रभावका कारण समुदायको कठिनाई बढेको छ। अर्को तर्फ धेरैजसो पुरुषहरू रोजगारीका लागि बाहिर देश वा सहरी क्षेत्रमा केन्द्रित भएकाले कृषि साथै अन्य सामाजिक कार्यहरूमा समेत महिलाहरूको भूमिका तथा जिम्मेवारी धेरै बढेको छ। फलस्वरूप जनजाती तथा स्थानीय समुदायकाहरूको जीविकोपार्जन कठिन बन्दै गैरहेको हालको परिप्रेक्ष्यमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि उपयुक्त प्रविधि पहिचान गरी अपनाउनु जरुरी छ। प्रविधिहरूको विकास र उपलब्धताले जीवनलाई सहज बनाएको छ। घरभित्रको कामदेखि करेसाबारी, खेतबारीसम्मका कामका लागि विभिन्न प्रविधि, सरल यन्त्र तथा साधनहरूको विकास भएका छन्। यस्ता समुदायहरूको जीवनस्तर सुधार र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि सशक्त साधन र प्रविधिको विकास तथा पहिचान गर्न आवश्यक छ, जसले दिगो विकासका उद्देश्यहरूलाई समर्थन गर्दछ। परियोजना प्रभावकारितालाई सुनिश्चित गर्न र कार्यक्रम सहज रूपमा सञ्चालन गर्न, क्रियाकलापको प्रारम्भिक अध्ययन अपरिहार्य मानिन्छ। यसले विशेषगरी लैंगिक मैत्री र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका दृष्टिकोणबाट उपयोगी साधन र प्रविधिहरूको पहिचान र विकासमा टेवा पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ। परियोजनाका क्रियाकलापहरू संचालन अघि गरिएको अध्ययनले लैंगिक मैत्री साधनहरूको पहिचान, जलवायु अनुकूलन प्रविधिको पहिचान तथा परीक्षण, कार्यक्रम प्रभावकारिता वृद्धि साथै अध्ययनले स्थानीय ज्ञान र सिपलाई समेटेटी अनुकूलन क्षमतालाई दिगो रूपमा विस्तार गर्न सहयोग गर्नेछ। यस अध्ययनको आधारमा विकसित हुने कार्य योजना र साधनहरूले समुदायमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन क्षमतालाई बलियो बनाउने र दिगो विकासका मार्गहरू खोलेर लैंगिक समानतालाई पनि प्रोत्साहन गर्नेछ।

### **उद्देश्य:**

यस क्रियाकलाप उद्देश्य जनजाती तथा स्थानीय समुदायका लागि उपयोगी लैंगिक मैत्री र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका उपयुक्त साधन र प्रविधिहरू अध्ययन र पहिचान मार्फत कृषिमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा ग्रामीण क्षेत्रमा गरिने दैनिक कृषिकार्यमा विशेष गरी महिलाहरूको कार्यबोझ कम गराउन उपकरण र प्रविधि सहयोग। साथै, पहिचान भएका उपकरण र प्रविधिहरूलाई कृषक समूह, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, स्थानीय सरकार तथा सम्बन्धित अन्य संघसंस्था तथा कार्यालयहरूलाई साधन र प्रविधि विस्तारमा सहयोग गर्नु हो।



### कार्यान्वयन प्रक्रिया:


- कार्य क्षेत्रगत शर्त (Terms of Reference, ToR) र परामर्शदाता छनौट प्रक्रिया लागि सूचक तयार गर्ने,
- सेवा तथा परामर्शदाता खरिदका लागि सञ्चार तथा सूचना प्रकाशन गर्ने,
- प्रस्तावहरूको छनौट चयन गरिएको सूचकको आधारमा गर्ने,
- कार्य क्षेत्रगत शर्त अनुसार कमलामाई नगरपालिका, हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका र घ्याङलेख गाउँपालिकाले ओगटेको मरिण जलाधारमा कार्य संचालन गर्ने,
- कार्यक्रम कार्यान्वयन भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम वर्गीकरण र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू समावेश गर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- जनजाती तथा स्थानीय समुदायका लागि उपयोगी लैंगिक मैत्री र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका उपयुक्त साधन र प्रविधिहरू अध्ययन मस्यौदा प्रतिवेदन हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका, घ्याङलेख गाउँपालिका र कमलामाई नगरपालिकाकासँग छलफल गरि र सुझाव संकलन गर्ने,
- छलफलबाट प्राप्त सल्लाह र सुझावहरू समावेश गर्दै अन्तिम प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

### अपेक्षित उपलब्धि:

- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ ।

### सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या ।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावका सबोधन लागि अनुकूलनका अभ्यासहरूमा ज्ञान र तालिम पाएका स्थानीय घरधुरीहरूको सङ्ख्या ।

  
प्रदेश सचिव



२.१.१.१.२ उच्च मूल्य वाली र जलवायु-उत्थानशील बीउ/बेर्नाहरूको विस्तारको लागि  
समुदायलाई सहयोग

#### पृष्ठभूमि/परिचय:

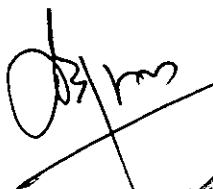
जलवायु परिवर्तनका प्रभाव विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा स्पष्ट देखापरेका छन्, जहाँ जनजाति र स्थानीय समुदायहरू बाढी, पहिरो, खडेरी र वन डढेलो जस्ता जलवायुजन्य प्रकोपहरूसँग जुधिरहेका छन्। मरिण जलाधार क्षेत्र नेपालका त्यस्ता क्षेत्रमध्ये एक हो, जहाँ समुदायको जीविकोपार्जन कृषि पद्धतिमा निर्भर छ। हाल बढ्दै गएको जलवायु परिवर्तनका चरम घटनाहरूले उनीहरूलाई अझ बढी संवेदनशील बनाएको छ। यस्ता समुदायहरूले कृषि उत्पादनमा कमी र जीविकोपार्जन र आम्दानीका स्रोतहरूमा गम्भीर असर भोगिरहेका छन्। यही परित्रेसमा मरिण जलाधारका समुदायहरूको जलवायु उत्थानशीलता बढाउन र आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन, उच्च मूल्य वालीहरू र जलवायु उत्थानशील बीउ/बेर्नाहरूको विस्तार एक प्रभावकारी समाधानको रूपमा रहेन छ। जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका दृष्टिकोणबाट उच्च मूल्यका वालीहरूको खेतीले आम्दानी वृद्धि, स्थानीय पर्यावरणीय स्रोतहरूको दिगो उपयोग र समुदायको उत्थानशील क्षमता वृद्धिमा समेत सहयोग गर्दछ।

#### उद्देश्य:

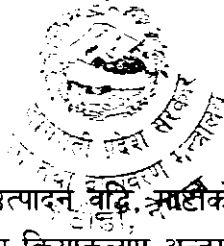
यस क्रियाकलापको उद्देश्य मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरूमा पर्ने जलवायु जोखिम र संकटासन्नता समुदायहरूको लागि उच्च मूल्य वाली र जलवायु उत्थानशील किसिमका बिउ/बेर्नाहरूको विस्तारको लागि सहयोग गरि जलवायु जोखिम र संकटासन्नता समुदायहरूको जीविकोपार्जनमा सहयोग, आम्दानी वृद्धिमा साथै ब्यसायिक तरकारी खेतिको क्षेत्रफल विस्तार गर्न योगदान पुर्याउँछ। साथै, यस क्रियाकलापले कृषि प्रणालीमा विविधता ल्याउने, माटोको क्षय घटाउने र पानीको गुणस्तर सुधार गर्ने कार्यमा पनि योगदान पुर्याउनेछ।

#### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- गाउँपालिका/नगरपालिका/वडा कार्यालयहरू सँगको समन्वयमा मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरूमा पर्ने जलवायु जोखिम र संकटासन्नता घरधुरीहरूको पहिचान गर्ने,
- उच्च मूल्य, जलवायु-उत्थानशील किसिमका बिउ/बेर्नाहरूको छनोट गर्दा कृषि ज्ञान केन्द्र/पालिकाको कृषि विकास शाखा/वडा कार्यालयहरूको प्राविधिक सहयोगमा खरिद गरि उपभोक्ता समिति/सामुदायिक वन/अन्य समूहबाट वितरण गर्ने,
- कार्यान्वयन चरणमा डिजाइन र लागत अनुमान तयार, उपभोक्ता समिती वा समूहसंग कार्य सम्झौता, स्रोत साधन बाँडफाँड र जनसहभागिता परिचालन गर्ने,
- बिउ/बेर्नाहरू वितरण गर्ने घरधुरीहरूलाई बिउ/बेर्नाहरू रोपण, हेरचाह र व्यवस्थापनबारे प्राविधिक तालिम/संचेतिकरण गर्ने,

  
प्रदेश सचिव





दृष्टिकोणसहित अगाडि बढाउन सकियो भने यसले उत्पादन बढाउने, माटोको उर्वराशक्ति सुधार, र वातावरणीय स्रोतहरूको दिगो प्रयोगलाई टेवा पुर्याउन सक्छ। यस क्रियाकलाप अन्तर्गत भकारो सुधार (थलो सुधार: भकारोमा गोठेमल संकलनका लागि विशेष थलो तयार पार्नु, दाना पानी राख्ने ढुङको निर्माण, पिसाब संकलन ट्यांकी तथा नाली आदि), स्टल फिडिङ (Stall Feeding) पद्धतिले डाले र भुईँ घाँसको प्रवर्द्धन, चरनभूमिको संरक्षण, पशु उत्पादकत्व सुधार, गोठेमलको व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशील घाँसको प्रयोगले परम्परागत खुला चरन प्रणालीका तुलनामा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ। गोठेमलको वैज्ञानिक व्यवस्थापन, भकारो सुधार, डाले र भुईँ घाँसको प्रवर्द्धन, तथा बधुवा पशुपालनको सुदृढीकरण जस्ता उपायहरूले मरिण जलाधार क्षेत्रका कृषकहरूको जीवनस्तर सुधार गर्दै दिगो कृषि प्रणालीको निर्माणमा टेवा पुर्याउने अपेक्षा गरिएको छ।

### उद्देश्य:

यस क्रियाकलापको उद्देश्य मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरूमा पर्ने जलवायु जोखिम र संकटासन्नता समुदायहरू/घरधुरीलाई भकारो सुधार, घाँस व्यवस्थापन कार्यक्रम मार्फत पशुवस्तुको स्वास्थ्यमा सुधार, गुणस्तरिय गोठेमलको उत्पादन तथा प्रयोग मार्फत प्राङ्गारिक उत्पादन, रासायनिक मलको प्रयोग कम गरी कृषि उत्पादन लागत घटाउने, पशुवस्तुको स्वास्थ्यमा सुधार, गुणस्तरिय प्राङ्गारिक मल उत्पादन, स्वच्छ दुध उत्पादन, दिगो रूपमा माटोको उर्वराशक्ति कायम राख्न र वातावरणीय सरसफाई कायम राख्दै समुदायको अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुर्याउने हो।

### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- गाउँपालिका/नगरपालिका/वडा कार्यालयहरू सँगको समन्वयमा मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरूमा पर्ने जलवायु जोखिम र संकटासन्नता घरधुरीहरूको पहिचान गर्ने,
- घरधुरी छनोट गर्दा कम्तीमा पनि छनोट गरिएका घरधुरीहरूले पशुपालन जारी राख्ने र पशुपालनको संख्या बढाउने प्रतिवद्धता जनाउनु पर्ने,
- यस क्रियाकलापको प्याकेज भित्र कम्तीमा प्राविधिक तालिम तथा परामर्श, भकारो सुधार, घाँस व्यवस्थापन र हाते घाँसकाट्ने मेसिन संगलन गर्नु पर्ने,
- छनोट भएका घरधुरीहरूलाई भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा बिज्ञ केन्द्र/नगरपालिकाको पशु विकास शाखा मार्फत प्राविधिक तालिम तथा परामर्श उपलब्ध गराउने,
- प्राविधिक तालिम तथा परामर्श उपलब्ध गराउदा भकारो सुधार, घाँस व्यवस्थापन, रोग तथा परजीवी नियन्त्रण आदि जस्ता बिषयवस्तुहरू समावेश गर्नु पर्ने,
- कार्यान्वयन चरणमा डिजाइन र लागत अनुमान तयार, उपभोक्ता समिती वा समूहसंग कार्य सम्झौता, स्रोत साधन बाँडफाँड र जनसहभागिता परिचालन गर्ने। नोट: भकारो सुधार कार्यक्रम संचालन गर्दा प्रति भकारोको लम्बाई ५ मिटर, चौडाई २.५ मिटर हुनुपर्नेछ (वस्ने ठाउको लागी) र दाना पानी राख्ने ढुङको चौडाई ५० से.मी., उचाई तहदेखी ३० से. मी. (ढुङको गहिराई १० से. मी.) र लम्बाई आवश्यकता वमोजिम हुनु पर्नेछ। पिसाब संकलनको नाली सहितको ०.५ मी. x ०.५



मी.०.७५ मी. को नचुहिने पक्की ट्यांकहरूको अवस्था हुनुपर्नेछ। भकारो अर्थात मलखाद प्याक्ने खाडललाई घामपानीवाट जोगाउन छहारीको व्यवस्था गर्नु पर्ने छ।

- कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु अगाडी, कार्यक्रम भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- परियोजना व्यवस्थापन ईकाईले नियमित रूपमा अनुगमन, मुल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी, र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ।


#### सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावका सम्बोधन लागि अनुकूलनका अभ्यासहरूमा ज्ञान र तालिम पाएका स्थानीय घरधुरीहरूको सङ्ख्या।

#### २.१.१.२.४ मत्स्यपालन विकास मार्फत बाढीको रोकथाम

##### पृष्ठभूमि/परिचय:

मत्स्यपालन केवल आम्दानीको स्रोत र पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने उपाय मात्र होइन, यो जलवायु परिवर्तनका चुनौतीहरूसँग अनुकूलन हुन समेत प्रभावकारी भूमिका खेल्छ। विशेषगरी, वर्षामा सतहमा बग्ने पानीलाई पोखरीमा सङ्कलन गरि बाढीका घटनाहरूलाई न्यून गर्न र सङ्कलीत पानीवाट मत्स्यपालन जस्ता जीविकोपार्जनका उपाय गर्न सकिन्छ, जसले समुदायको आम्दानीमा वृद्धि र बाढी जस्ता प्रकोपलाई नियन्त्रणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ। यस क्रियाकलापले बाढी व्यवस्थापन, जलधारिया स्रोतको संरक्षण, जैविक विविधता संरक्षण, दिगो जीविकोपार्जन प्रवर्द्धन गर्दै परियोजनाको उद्देश्य अनुसार, प्रकृतिमा आधारित समाधान (NbS) को प्रयोगद्वारा समुदायको जीविकोपार्जनका स्रोत र सम्पत्तिहरूमा जलवायुजन्य जोखिमहरूको असर कम गर्दै, जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि गर्न सहयोग गर्ने छ।

  
प्रदेश सचिव



### उद्देश्य:

जलवायु परिवर्तनका कारण बाढीको आवृत्ति र तीव्रता बढ्दै गइरहेको अवस्थामा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दै बाढी व्यवस्थापन गर्न अत्यावश्यक देखिन्छ। यस क्रियाकलापले जोखिम र संकटासन्नता घरधुरीहरूको मत्स्यपालन मार्फत जीविकोपार्जन र आयमा योगदान पुऱ्याउँछ। साथै, वर्षामा सतहमा बग्ने पानीलाई सङ्कलन गरी बाढी व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने, भू-क्षय क्रम गर्ने, पानी पुनरभरण, प्रवाहलाई नियन्त्रण र माटोको ओसिलोपनामा सुधार, जैविक विविधता र वातावरणीय सेवाहरू निरन्तर प्रवाहमा योगदान पुऱ्याउनेछ।

### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- गाउँपालिका/नगरपालिका/वडा कार्यालयहरू सँगको समन्वयमा मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरू भित्र क्षेत्र पहिचान गर्ने,
- क्षेत्र छनोट गर्दा पोखरी र त्यसको जलाधार क्षेत्र, जलविज्ञान (hydrology), माटोको गुणस्तर, बाढीको आवृत्ति, भूगोल, सामाजिक प्रभाव, र स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जन योगदान आदि जस्ता पक्षलाई आधार बनाउनु पर्ने छ,
- क्षेत्र पहिचान भएका क्षेत्रका स्थानीय समुदाय तथा घरधुरीलाई कार्यक्रमको उद्देश्य, फाइदा, दीर्घकालीन असर, काम, कर्तव्य आदिबारे अभिमुखीकरण गर्ने,
- क्रियाकलाप तय गर्दा प्रकृतिमा आधारित समाधानका उपायहरू प्याकेजमा मत्स्यपालन पोखरी, माछा प्रजातिको छनोट, पोखरी डीलमा हरियाली विकास वा माछालाई खुवाउन प्रयोग गरिने बाली तथा फलफुल, पोखरी र त्यसको जलाधार क्षेत्रको पानी व्यवस्थापन आदि क्रियाकलापहरूको पहिचान गर्ने,
- माछापाल्ने पोखरीको डील खास गरी एक वा दुई बर्षिय फलफुलका जातहरू जस्तै केरा, मेवा आदि, एक वा दुई बर्षिय घाँसका बेर्ना जस्तै सुडान, नेपिएर, किम्बु आदि आवश्यकता अनुसार लगाउन पर्ने छ,
- क्रियाकलाप कार्यान्वयन चरणमा डिजाइन र लागत अनुमान तयार, उपभोक्ता समिती वा समूहसंग कार्य सम्झौता, स्रोत साधन बाँडफाँड र जनसहभागिता परिचालन गर्ने,
- मत्स्यपालन तथा माछा प्रजातिको छनोटका प्राविधिक, व्यवस्थापन र दिगोपनका पक्षहरू गाउँपालिका/नगरपालिका/वडा कार्यालयको मत्स्य विकास शाखा र पशु सेवा कार्यालय सिन्धुलीसँगको समन्वय गर्नु पर्ने छ,
- कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु अगाडी, कार्यक्रम भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. ब्रीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ



मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,

- परियोजना व्यवस्थापन ईकाईले नियमित रूपमा अनुगमन, मुल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी, र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ।

#### सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावका सम्बोधनका लागि अनुकूलनका अभ्यासहरूमा ज्ञान र तालिम पाएका स्थानीय घरधुरीहरूको सङ्ख्या।

#### २.१.१.३ भूमिगत जल क्षेत्रको पानी संकलन र वितरण

##### पृष्ठभूमि/परिचय:

मरिण जलाधार क्षेत्रका धेरै ठाउँमा पानीको अभाव रहेको छ। चुरे-भावर हुँदै बग्ने धेरै नदीहरू हिउँदमा सुख्खा हुने हुँदा भूमिगत जलको सतह समेत यसका आसपासका क्षेत्रमा घट्न जान्छ। कारणवश: यस जलाधार क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदायका लागि पानीको अभाव हुने गरेको छ। नदीनाला तथा यसका नजिकका ठाउँमा कम गहिराइमा रहेका भूमिगत जल क्षेत्र पहिचान गरी पानीको आपूर्ति गर्ने प्रयोजनार्थ भूमिगत जल क्षेत्रको पानी संकलन र वितरण क्रियाकलाप तय गरिएको हो। यस क्रियाकलापले विभिन्न जलवायुजन्य प्रकोपहरूलाई व्यवस्थापन गर्दै, पानीको अभावको समस्यालाई समाधान गर्ने र समुदायहरूको उत्थानशील क्षमता निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ।

##### उद्देश्य:

- भूमिगत पानीको प्रयोग गरेर सिचाई कुलो निर्माण गर्ने, जसले पानीको वितरणमा सुधार ल्याउनेछ। यसले खेतीयोग्य जमिनमा सिचाईको सुविधा उपलब्ध गराएर उत्पादनमा वृद्धि गर्नेछ, साथै, जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलनमा योगदान पुर्याउनेछ।

##### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- परियोजना व्यवस्थापन इकाई, डिभिजन वन कार्यालय र गाउँपालिका/नगरपालिका/वडा कार्यालयहरू सँगको समन्वयमा मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरू भित्र भूमिगत जल क्षेत्रको पानी संकलन र वितरण गर्ने स्थान पहिचान गर्ने,



- भूमिगत जल क्षेत्रको पानी संकलन र वितरणकालापछि सिँचाइ कुलो निर्माण गर्दा भूमिगत पानी प्रयोग गर्ने स्थान, सिँचाइ कूलोको माथि तथा तलको पाखा र कूलोको नजिकको जलाधार क्षेत्र अनुगमन गर्ने र प्याकेजमा क्रियाकलापहरू छनौट गर्ने,
- भूमिगत पानी प्रयोग गर्ने स्थान सुख्खा समयमा पानीको कति गहिराईमा आउछ अध्ययन गर्ने,
- क्षेत्र पहिचान भएका क्षेत्रका स्थानीय समुदाय तथा घरधुरीलाई कार्यक्रमको उद्देश्य, फाइदा, दीर्घकालीन असर, काम, कर्तव्य आदिवारे अभिमुखीकरण गर्ने,
- क्रियाकलाप कार्यान्वयन चरणमा डिजाइन र लागत अनुमान तयार, उपभोक्ता समिती वा समूहसंग कार्य सम्झौता, स्रोत साधन बाँडफाँड र जनसहभागिता परिचालन गर्ने,
- कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु अगाडी, कार्यक्रम भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- परियोजना व्यवस्थापन ईकाईले नियमित रूपमा अनुगमन, मुल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी, र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या।

#### सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या।

२.१.१.३.३ सिँचाइ र घरेलु प्रयोजनका लागि पानीका स्रोतहरू/मुहानहरू पुनर्स्थापना र संरक्षण

#### पृष्ठभूमि/परिचय:

मरिण जलाधार क्षेत्रमा तापक्रम र वर्षाका उतार-चढावले मौसमी पानीको अभाव सिर्जना गरेको छ, जसले विशेष गरी संवेदनशील समुदायहरूका लागि खाद्य सुरक्षा माथि नकारात्मक प्रभाव पारेको छ। जाडोको मौसम



थप सुक्खा भएको छ, जसले पानीको अभावसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई झन बढी गम्भीर बनाएको छ। तापक्रम बढ्दै जाँदा र वर्षा विशेषगरी पिउने पानीको लागि महत्त्वपूर्ण जाडो र मनसुनपछि वर्षा घट्दै जानुका कारण, स्थानीय समुदायहरूले घरायसी प्रयोग र कृषि लागि पानीको अभावसँग संघर्ष गरिरहेका छन्। महिलाहरू र केटाकेटीहरू विशेष गरी प्रभावित भएका छन्, किनकि उनीहरूको पानी ल्याउने मुख्य जिम्मेवारी हुन्छ। यस समस्यालाई अझ गम्भीर बनाउने काम यहाँको भुगर्भीय संरचना र भौगोलिक स्थितीले गरेको छ। यी चुनौतीहरू समाधान गर्नका लागि, पानीका स्रोतहरूको संरक्षण र पुनर्स्थापनाले पानीको उपलब्धता बढाउनेछ, जसले पिउने पानी, सिँचाइ र अन्य घरायसी आवश्यकता पूरा गर्न मद्दत पुर्याउनेछ।

### उद्देश्य:

पानीका स्रोत/मुहानहरू पुनर्स्थापना र संरक्षण गर्नुको मुख्य उद्देश्य पानी जम्मा हुने स्थानमा माटो तथा पानी संरक्षण गरी पानीको गुणस्तर तथा पानी उपलब्ध हुने समयमा सुधार गर्नु। यसका साथै, सुधारिएको पानीको गुणस्तर र उपलब्धतालाई सिँचाइ र घरेलु प्रयोजनका लागि उपयोग गर्नु पनि लक्ष्य हो।

### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- गाउँपालिका/नगरपालिका/वडा कार्यालयहरू सँगको समन्वयमा मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरू भित्र पानीका स्रोत/मुहानहरू पुनर्स्थापना र संरक्षण क्षेत्र पहिचान गर्ने,
- पानीका स्रोत पुनर्स्थापना वा संरक्षणको लागि स्थल चयन गर्दा, प्रमुख पक्षहरूमा पानीको उपलब्धता र गुणस्तर, जलविज्ञानको अवस्था, भौगोलिक स्थिती र मुलाधार क्षेत्रहरूको मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ। साथै, सामाजिक, सांस्कृतिक र कानूनी पक्षहरू, जस्तै समुदायको सहभागिता, पारिस्थितिकी प्रणालीमा असर र पानीको स्रोत दर्ता आदि विषयलाई ध्यान दिनुपर्छ।
- क्षेत्र पहिचान भएका क्षेत्रका स्थानीय समुदाय तथा घरधुरीलाई कार्यक्रमको उद्देश्य, फाइदा, दीर्घकालीन असर, काम, कर्तव्य आदिबारे अभिमुखीकरण गर्ने,
- क्रियाकलापहरू तय गर्दा प्रकृतिमा आधारित समाधान, वानस्पतिक तथा संरचनात्मक उपायहरू प्याकेजमा पानीको मुहान (मूल), यसको जलाधार क्षेत्र तथा वितरण प्रणाली लाई समेट्ने गरि तय गर्नु पर्ने छ,
- क्रियाकलाप कार्यान्वयन चरणमा डिजाइन र लागत अनुमान तयार, उपभोक्ता समिती वा समूहसंग कार्य सम्झौता, स्रोत साधन बाँडफाँड र जनसहभागिता परिचालन गर्ने,
- कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु अगाडी, कार्यक्रम भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP 95249) र अर्थ



मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको **त्राणिक सम्झौतामा** उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,

- परियोजना व्यवस्थापन ईकाईले नियमित रूपमा अनुगमन, मुल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पाहेरो, वाडी, खडेरी, र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ।

#### सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावका सम्बोधन लागि अनुकूलनका अभ्यासहरूमा ज्ञान र तालिम पाएका स्थानीय घरधुरीहरूको सङ्ख्या।

२.१.१.५ कृषि, पशुपन्छी र जल व्यवस्थापनमा जलवायु अनुकूलन प्रविधि र अभ्यासहरूमा स्थानीय समुदायमा विस्तार र प्राविधिक सेवाहरू प्रदान गर्न स्थानीय सरकारी अधिकारीहरू र निजी कृषि/भेटेरिनरी सेवा प्रदायकहरूलाई तालिम

#### पृष्ठभूमि/परिचय:

जलवायु परिवर्तनका बढ्दो चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्दै, कृषि, पशुपन्छी र जल व्यवस्थापन प्रणालीहरूलाई दिगो र प्रभावकारी बनाउनु अत्यन्त आवश्यक छ। यस्ता चुनौतीहरू सामना गर्न स्थानीय समुदायलाई आवश्यक ज्ञान र प्राविधिक सेवाहरूको सहज पहुँच उपलब्ध गराउनु महत्वपूर्ण हुन्छ। जलवायु परिवर्तनको ज्ञान र प्रविधिहरूमा सीमित मानव स्रोत र प्राविधिक क्षमता भएका कारण, मरिण जलाधार क्षेत्रका स्थानीय सरकारी अधिकारीहरू र निजी कृषि/भेटेरिनरी सेवा प्रदायकहरूको जलवायु अनुकूलन प्रविधि र अभ्यासहरूको ज्ञान र क्षमता सशक्तिकरण गर्नु महत्वपूर्ण छ। यस सशक्तिकरण तालिमको माध्यमबाट, सशक्तिकरण भएका सरोकारवालाहरूले स्थानीय समुदायमा जलवायु परिवर्तनका ज्ञान, प्रविधि र अभ्यासहरूको प्रभावकारी विस्तार गर्न सक्षम हुनेछन्। यसले जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूसँग जुध्न र समुदायको दिगो जीविकोपार्जनमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ।

#### उद्देश्य:

- यस क्रियाकलापको उद्देश्य परियोजनासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित स्थानीय सरकारी अधिकारीहरू, निजी कृषि/पशु चिकित्सा सेवा प्रदायकहरू र प्राविधिक संस्थाहरूलाई जलवायु-अनुकूलन प्रविधि र



अभ्यासमा क्षमता वृद्धि गरेर ती प्रविधि र अभ्यासहरूलाई समुदायस्तरमा विस्तार गर्न योगदान पुर्याउनु हो।

#### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- परियोजना व्यवस्थापन इकाईले स्थानीय सरकारी अधिकारीहरू, निजी कृषि/पशु चिकित्सा सेवा प्रदायकहरू र प्राविधिक संस्थाहरू सँग समन्वय गरि तालिम संचालनका लागि स्थान र मिति तय गर्ने,
- आवश्यक स्रोत सामग्रीहरूको पूर्व तयारी एवं श्रोत व्यक्ति, अवधारण पत्र, तालिममा छलफल गर्ने विषयवस्तुको तयारी गरी तालिमको तालिका बनाउने,
- आवश्यक स्रोत सामग्री तयार गर्दा परियोजना दस्तावेज, अध्ययन प्रतिवेदन, स्थानीय आवश्यकता पहिचान र लक्षित समूह/क्षेत्रहरूको आवश्यकताहरूलाई आधार बनाउनु पर्ने छ,
- तालिम सहजीकरण गर्नको लागि सम्भावित बिषय विज्ञ तथा स्रोत व्यक्तिहरूको रोस्टर तयार र अध्यावधिक गर्नु पर्ने,
- स्थानीय सरकारी अधिकारीहरू, निजी कृषि/पशु चिकित्सा सेवा प्रदायकहरू र प्राविधिक संस्थाहरूलाई तालिमको प्रस्तावित मिति, विषयवस्तु र कार्यक्रम सञ्चालन स्थलको बारेमा अग्रिम सूचना र जानकारी दिने,
- तालिमका सहभागी छनोट गर्दा महिला, आदिवासी र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता दिनु पर्ने छ,
- तालिम पूर्व (Pre-Test) र तालिम पश्चातको (Post-Test) परीक्षा गर्ने,
- तालिम संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- तालिम कार्यान्वयन भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- तालिम संचालन, खुल्ला छलफल र कार्ययोजना निर्माण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने,
- कार्य योजनाको कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन र छलफल गर्ने।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ ।



- स्थानीय योजना र नीतिहरूमा जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न ज्ञान, सिप र क्षमता सुधार भएको हुने ।

#### सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या ।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावका सम्बोधन लागि अनुकूलनका अभ्यासहरूमा ज्ञान र तालिम पाएका स्थानीय घरधुरीहरूको सङ्ख्या ।
- सहभागितामूलक जलवायु उत्थानशीलता संकटासन्नता र जलवायु परिवर्तन मूलप्रवाहिकरणमा तालिम, क्षमता तथा ज्ञान भएका सरकारी र नागरिक समाज संस्थाहरू (CBOs) को कर्मचारीहरूको संख्या ।
- जलवायु परिवर्तन मूलप्रवाहिकरणमा मार्गदर्शन अनुसार जलवायु परिवर्तन मैत्री योजना तथा नीतिहरू तयार वा संशोधन गर्ने नगरपालिका, गाउँपालिका र अन्य सरोकारवालाहरूको संख्या ।

#### २.२.१.१ बहु-उपयोगी नर्सरी स्थापना, मर्मत सम्भार र प्रवर्द्धनमा सहयोग

##### पृष्ठभूमि/परिचय:


परियोजना उद्देश्य अनुसार, प्रकृतिमा आधारित समाधान (Nbs) को प्रयोगद्वारा समुदायको जीविकोपार्जनका स्रोत र सम्पत्तिहरूमा जलवायुजन्य जोखिमहरूको असर कम गर्दै, जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। यस उद्देश्यको प्राप्तिमा लागि, बहु-उपयोगी नर्सरी स्थापना, मर्मतसम्भार र प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्न क्रियाकलाप समावेश गरिएको हो। यसमा, समुदाय, सामुदायिक वन, कबुलियती वन र कृषकहरूको वारीमा वृक्षारोपणको लागि बिरुवाहरू उत्पादन गर्नका लागि आवश्यक क्षेत्रहरूको स्थापना, मर्मतसम्भार र प्रवर्द्धनलाई प्राथमिकता दिइन्छ। यस क्रियाकलापले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र जलाधार व्यवस्थापनमा समेत महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ।

##### उद्देश्य:

- मरिण जलाधार अन्तर्गत बहु-उपयोगी नर्सरी स्थापना, मर्मत र प्रवर्द्धनद्वारा स्थानीय समुदाय, सामुदायिक वन, कबुलियती वन र कृषकहरूको मागअनुसार विभिन्न डालेघाँस र रूख प्रजातिका बहुवर्षीय बिरुवाहरू उत्पादन गरी निशुल्क वितरण गर्ने। यसले कृषकलाई आफ्नै जमिनमा डालेघाँस उत्पादन, वन कभरेजमा वृद्धि, माटोको ओसिलोपन संरक्षण, भू-क्षय घटाउने र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनमा योगदान पुर्याउने।

##### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- परियोजना व्यवस्थापन इकाई र डिभिजन वन कार्यालय बिच समन्वय र नर्सरी स्थापना, मर्मत सम्भार र प्रवर्द्धनकालागी छलफल मार्फत आवश्यकता पहिचानका गर्ने,

  
प्रदेश सचिव



- एक सरकारी निकायबाट अर्को सरकारी निकाय (Government to Government) आर्थिक सहयोगका लागि आवश्यक तयारी र सम्झौता तयार गर्ने।
- यस क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्दा डिभिजन वन कार्यालयले उत्पादन गरेको भन्दा वितरणका लागि थप बहुवर्षीय बिरुवा उत्पादन गर्नु पर्ने छ। साथै, नर्सरीमा सिंचाई, नर्सरी सुरक्षाको लागि स्थायी तारबार, ओभरहेड बाटर टैंक, कम्पोष्ट पिट, सेडहाउस, ग्रीन हाउस, हरेक बेडमा पाईप जडान गरी स्प्रेडल सिंचाईको व्यवस्था, बत्तीको व्यवस्थाका कार्यहरु समेत खर्च गर्न सकिने छ,
- क्रियाकलाप कार्यान्वयनको चरणमा डिजाइन र लागत अनुमान तयार गर्ने,
- कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु अगाडी, कार्यक्रम भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरु सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरु सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- परियोजना व्यवस्थापन ईकाईले नियमित रुपमा अनुगमन, मुल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- प्रकृतिमा आधारित समाधान (NbS) का उपायहरु द्वारा समुदायको जीविकोपार्जनका स्रोतहरु र सम्पत्तिहरुमा जलवायुजन्य जोखिमहरु असर कम गर्ने।
- जलवायुजन्य प्रकोपहरु जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरुको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ।

#### सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरु प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरुको संख्या।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावका सम्बोधन लागि अनुकूलनका अभ्यासहरुमा ज्ञान र तालिम पाएका स्थानीय घरधुरीहरुको सङ्ख्या।
- जलवायु प्रकोप जोखिम विरुद्ध उत्थानशीलता वृद्धिका लागि NbS मार्फत क्षयग्रस्त/जोखिम भूमिको पुनर्स्थापना/स्थिर भएका क्षेत्रफल।
- वन व्यवस्थापनमा सुधार भएका सामुदायिक वन र कबुलियती वनको सङ्ख्या।



२.१.२.१.२ वृक्षारोपण सहित संरक्षण र तारबार लगाउने सहयोग

### पृष्ठभूमि/परिचय:

परियोजनाको उद्देश्य अनुसार, वन व्यवस्थापनमा सुधार र मरिण जलाधार क्षेत्रको पुनर्स्थापना मार्फत यहाँका समुदायहरूको जलवायु उत्थानशीलता वृद्धि र जीविकोपार्जनमा सहयोग गर्ने उद्देश्य राखिएको छ। यसमा, जलाधार र समुदायस्तरमा उपलब्ध खाली र क्षतिग्रस्त भू-भागमा वृक्षारोपण गर्न सहयोग गर्नेछ। वृक्षारोपणका साथ-साथै संरक्षण र तारबार गर्ने क्रियाकलापहरूमा संकटासन्न घरधुरीहरू र अन्य सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ। यसले मरिण जलाधारमा कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र जलाधार व्यवस्थापनमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ।

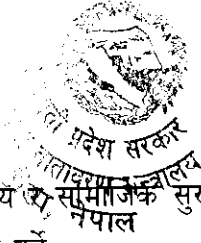
### उद्देश्य:

- वृक्षारोपण सहित संरक्षण र तारबार सहयोग क्रियाकलाप मार्फत माटोको ओसिलोपन संरक्षण, ~~अनिग्रन~~ जमिनको भू-क्षय कमी, उत्पादकत्व वृद्धि, वन व्यवस्थापनमा सुधार र मरिण जलाधार क्षेत्रको पुनर्स्थापना गर्दै समुदायको जीविकोपार्जनका स्रोतहरू र सम्पत्तिहरूमा जलवायुजन्य जोखिमहरू कम गर्ने। साथै, यस क्रियाकलाप भौतिक संरचनाको दिगोपन कायम राख्न समेत सहयोग गर्नेछ।

### कार्यान्वयन प्रक्रिया:

- परियोजना व्यवस्थापन इकाई, डिभिजन वन कार्यालय र गाउँपालिका/नगरपालिका/वडा कार्यालयहरू सँगको समन्वयमा मरिण जलाधारको प्राथमिकता प्राप्त उप-जलाधारहरू भित्र वृक्षारोपण सहित संरक्षण र तारबार लगाउने क्षेत्र पहिचान गर्ने,
- वृक्षारोपणका लागि बिरुवा छनोट गर्दा मरिण जलाधारमा पाइने स्थानीय/रैथाने प्रजातिहरू प्राथमिकता दिनु पर्ने छ साथै वृक्षारोपणले स्थानीय समुदायका मागलाई समेत सम्बोधन गर्ने गरी बहुउद्देशीय मिश्रित प्रजातिहरूका बहुर्षीय बिरुवाहरू रोपण गर्नुपर्ने छ,
- वृक्षारोपण क्रियाकलाप कार्यान्वयन चरणमा पहिचान गरीएको क्षेत्रको नक्सांकन गरी क्षेत्रफल एकिन गरिनेछ (कम्तिमा ०.५ हे. सम्मको), डिजाइन र लागत अनुमान तयार (वृक्षारोपण र तारबार), उपभोक्ता समिती, सामुदायिक वन, कबुलियती वन वा अन्य समूहसंग कार्य सम्झौता, स्रोत साधन बाँडफाँड र जनसहभागिता परिचालन गर्ने,
- वृक्षारोपण र तारबारका प्रविधिक पक्ष (जस्तै: प्रजाति अनुसारको दुरी निर्धारण, खाडलको साइज, तारबारको उचाई, तार बिचको दुरी आदि), रेखदेख आदि विषयलाई समेटि सम्बन्धित उपभोक्ता समिती, सामुदायिक वन, कबुलियती वन वा अन्य समूहलाई सचेतीकरण कार्यक्रम आयोजना गर्ने,
- वृक्षारोपण र तारबार पश्चात संरक्षण र रेखदेखको निम्ति सम्बन्धित उपभोक्ता समिती, सामुदायिक वन, कबुलियती वन वा अन्य समूहलाई परिचालन गर्ने,
- वृक्षारोपण गर्नु अगाडी, कार्यक्रम भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,

प्रदेश सचिव



- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- परियोजना व्यवस्थापन ईकाईले नियमित रूपमा अनुगमन, मुल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन।

#### अपेक्षित उपलब्धि:

- प्रकृतिमा आधारित समाधान (NbS) का उपायहरू द्वारा समुदायको जीविकोपार्जनका स्रोतहरू र सम्पत्तिहरूमा जलवायुजन्य जोखिमहरू असर कम गर्ने।
- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ।


#### सहयोगी सूचक:

- जलवायु प्रकोप जोखिम विरुद्ध उत्थानशीलता वृद्धिका लागि NbS मार्फत क्षयग्रस्त/जोखिम भूमिको पुनर्स्थापना/स्थिर भएका क्षेत्रफल।
- वन व्यवस्थापनमा सुधार भएका सामुदायिक वन र कबुलियती वनको सङ्ख्या।

२.२.१.३ सूचना सामग्री, सचेतना गोष्ठी र डढेलो रोकथाम सामग्री सहयोग मार्फत वन डढेलो व्यवस्थापन

#### पृष्ठभूमि/परिचय:

परियोजनाको उद्देश्य अनुसार, प्रकृतिमा आधारित समाधान (NbS) मार्फत जलवायुजन्य जोखिमहरू कम गर्दै, मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि गर्नेछ। यसका लागि, वन डढेलो रोकथामको लागि सूचना सामग्री तयार पार्नु, सचेतना गोष्ठी आयोजना गर्नु र डढेलो रोकथाम सामग्री वितरण गर्ने क्रियाकलाप समावेश गरिएको छ। जलवायु परिवर्तनका कारण बढ्दो खडेरी/सुख्खा कारण फाल्गुण-चैत्र देखि वनजंगल क्षेत्रमा आगलागी एवम् वन डढेलोको प्रकोप गम्भीर रूपमा देखापर्दै आएको छ। कतिपय अवस्थामा मानिसको नियन्त्रणभन्दा बाहिर पनि वन डढेलो प्रकोप रूपमा देखापर्दै आएको छ र जलाधार स्रोतहरू क्षय गर्ने जोखिम बढेको छ। यस क्रियाकलापले डढेलोबाट हुने जोखिम र क्षति कम गर्दै, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, न्यूनीकरण र जलाधार व्यवस्थापनमा योगदान पुर्याउनेछ।

  
प्रदेश सचिव



### उद्देश्यः

- सूचना सामग्री, सचेतना गोष्ठी र डढेलो रोकथाम सामग्री मार्फत वन डढेलो र अन्य जलवायुजन्य प्रकोपहरूको जोखिम कम गर्दै, मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि गर्नु हो। साथै, यसले माटोको ओसिलोपन संरक्षण, भू-क्षय कमी, उत्पादकत्व वृद्धि, वन व्यवस्थापनमा सुधार र जलाधार क्षेत्रको पुनर्स्थापना सहयोग गर्नेछ।

### कार्यान्वयन प्रक्रियाः

- परियोजना व्यवस्थापन इकाई र डिभिजन वन कार्यालय बिच समन्वय र सूचना सामग्री, सचेतना गोष्ठी र डढेलो रोकथाम सामग्री सहयोगका लागि छलफल मार्फत आवश्यकता पहिचान गर्ने,
- एक सरकारी निकायबाट अर्को सरकारी निकायमा (Government to Government) आर्थिक सहयोगको लागि आवश्यक तयारी र सम्झौता तयार गर्ने,
- डिभिजन वन कार्यालयले यस क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्दा वन डढेलो न्यूनीकरणका सामग्रीहरू खरिद, प्रचारप्रसार सामग्री निर्माण, जनचेतना अभिवृद्धि आदि कार्यहरूमा खर्च गर्न पर्ने छ,
- वन डढेलो न्यूनीकरणका सामग्रीहरू खरिद, प्रचारप्रसार सामग्री निर्माण, जनचेतना अभिवृद्धि आदि क्रियाकलाप कार्यान्वयन चरणमा लागत अनुमान तयार र जनसहभागिता परिचालन गर्ने,
- वन डढेलो न्यूनीकरणका प्रविधिक पक्ष, वन डढेलो नियन्त्रणमा विभिन्न सरोकारवालाहरूको भूमिका आदि त्रिषयहरूलाई समेटेटी सम्बन्धित उपभोक्ता समिती, सामुदायिक वन, कबुलियती वन वा अन्य समूहसंग सचेतीकरण कार्यक्रम आयोजना गर्ने,
- वन डढेलो न्यूनीकरण क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्नु अगाडी, कार्यक्रम भईरहेका अवस्था र सम्पन्न भएको प्रकृया र अवस्थाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- क्रियाकलाप संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP १५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- परियोजना व्यवस्थापन ईकाईले नियमित रूपमा अनुगमन, मुल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्ने,
- प्रतिवेदन तयार तथा तथ्याङ्क सङ्कलन।

### अपेक्षित उपलब्धिः

- जलवायुजन्य प्रकोपहरू जस्तै पहिरो, बाढी, खडेरी र वन डढेलोका विरुद्ध मरिण जलाधारका संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि भएको हुने छ।

प्रदेश सचिव



सहयोगी सूचक:

- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावको लागि अनुकूलनका अभ्यासहरू प्रयोग गर्ने स्थानीय घरधुरीहरूको संख्या।
- जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावका सम्बोधन लागि अनुकूलनका अभ्यासहरूमा ज्ञान र तालिम पाएका स्थानीय घरधुरीहरूको सङ्ख्या।
- वन व्यवस्थापनमा सुधार भएको सामुदायिक वन र कबुलियती वनको सङ्ख्या।



## परियोजना क्षेत्र ३: अनुगमन, मूल्यांकन र सिकाई/ज्ञान व्यवस्थापन

३.१.१.३ परियोजना क्षेत्रमा जलवायु उत्थानशील विधि र अभ्यासहरूमा स्थानीय ज्ञानको अध्ययन र दस्तावेजीकरण मार्फत कृषि, पशुधन व्यवस्थापन, पानी व्यवस्थापन, सामुदायिक/कबुलियती वन व्यवस्थापन र जलवायु जन्य जोखिम न्यूनीकरणको लागि जलवायु अनुकूलनका समाधानहरूका विधि र अभ्यासहरू विस्तार र एकीकरणलाई प्रवर्द्धन

### **पृष्ठभूमि/परिचय:**


स्थानीय समुदायहरूले लामो समयदेखि अपनाएका परम्परागत, स्थानीय ज्ञान र अभ्यासहरूले जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई कम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ। तर, यस्ता ज्ञान र अभ्यासहरूको निरन्तरता नदिँदा र तिनीहरूको उचित दस्तावेजीकरण नहुनाले ती हराउने जोखिम रहन्छ। मरिण जलाधारका समुदायको जलवायु अनुकूलन स्थानीय ज्ञान र अभ्यासहरूको अध्ययन र दस्तावेजीकरण गरेर, यसले कृषि, पशुधन व्यवस्थापन, पानी व्यवस्थापन र सामुदायिक/कबुलियती वन व्यवस्थापनमा प्रभावकारी र दीगो क्रियाकलाप तर्जुमा गर्न मद्दत पुर्याउँछ। समुदायको परम्परागत असल अभ्यास र सिकाईका आधारमा तर्जुमा गरिएका क्रियाकलाप जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि बढी प्रभावकारी र दीगो हुन्छ। यसले असल अभ्यास र सिकाइलाई प्रवर्द्धन गर्दै, अन्य क्षेत्रहरूमा विस्तार (स्केलअप र स्केलआउट) को मार्गदर्शन गर्छ।

### **उद्देश्य:**

कमलामाई नगरपालिका, हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका र घ्याडलेख गाउँपालिकामा फैलिएको मरिण जलाधारमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावसँग जुध्न परम्परागत स्थानीय ज्ञान र असल अभ्यासहरूको अध्ययन, दस्तावेजीकरण र वैज्ञानिक दृष्टिकोणसँग एकीकरण गर्दै, जलवायुजन्य जोखिम कम र संकटासन्न घरधुरीहरूको अनुकूलन क्षमता वृद्धि गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। यसले जलवायु अनुकूलनका अभ्यास र रणनीतिहरू संकलन, संरक्षण र नगरपालिका/गाउँपालिकाको जलवायु मैत्री योजना निर्माणमा योगदान पुर्याउँछ।

### **कार्यान्वयन प्रक्रिया:**

- नगरपालिका/गाउँपालिकाहरू र परियोजना व्यवस्थापन ईकाई बीच सेवा तथा परामर्शदाता लागि तयारी बैठक आयोजना गर्ने,
- कार्य क्षेत्रगत शर्त (Terms of Reference, ToR) र परामर्शदाता छनौट प्रक्रिया लागि सूचक तयार गर्ने,
- सेवा तथा परामर्शदाताका लागि सञ्चार तथा सूचना प्रकाशन गर्ने,
- प्रस्तावहरूको छनौट चयन गरिएको सूचकको आधारमा गर्ने,

  
प्रदेश सचिव



- कार्य क्षेत्रगत शर्त अनुसार कमलामाई नगरपालिका, हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका र घ्याङलेख गाउँपालिकामा मा कार्य संचालन गर्ने,
- कमलामाई नगरपालिका, हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका र घ्याङलेख गाउँपालिकाहरू जलवायु परिवर्तनसँग जुध्न समुदायले अपनाएका परम्परागत विधिहरू र उपायहरूको अभिलेख गर्न, स्थानीय समुदायसँग अन्तरक्रिया गरी परम्परागत अभ्यासहरूको संकलन गर्ने,
- कार्य संचालनका क्रममा वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाका जोखिम वर्गीकरण र लैङ्गिक विश्लेषण तथा कार्य योजनाका प्रावधानहरू समावेश गर्ने,
- संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बागमती प्रदेश र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको त्रिपक्षीय आयोजना कार्यान्वयन सम्झौता (सम्झौता नं. NP१५५४९) र अर्थ मन्त्रालय र डब्लु. डब्लु. एफ. बीच भएको आर्थिक सम्झौतामा उल्लेख भएका सर्तहरू सुनिश्चित गर्नु पर्ने,
- कार्य संचालन गर्दाको श्रव्य दृश्य (फोटो, भिडियो) अभिलेख राख्ने,
- हरिहरपुरगढी गाउँपालिका, मरिण गाउँपालिका, घ्याङलेख गाउँपालिका र कमलामाई नगरपालिकाका मस्यौदा प्रतिवेदनमा छलफल र सुझाव संकलन गर्ने,
- छलफलबाट प्राप्त सल्लाह र सुझावहरू समावेश गर्दै अन्तिम प्रतिवेदन पेश गर्ने।

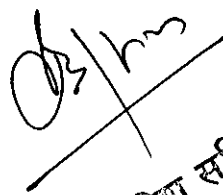
#### अपेक्षित उपलब्धि:

- परियोजना अनुगमन, मूल्याङ्कन र सिकाई द्वारा वातावरण अनुकूलन व्यवस्थापन (Adaptive management), विस्तार र दिगोपन कायम राख्न सक्षम बनाउने।

#### सहयोगी सूचक:

- परियोजना मार्फत सहयोग गरिएका उत्कृष्ट अभ्यास र सिकाईहरू अभिलेख, विकास र प्रसारित अध्ययन र ज्ञान उत्पादनहरूको संख्या।
- जलवायु परिवर्तन एकीकृत दिशानिर्देश अनुसार तयार वा परिमार्जन गरिएका नगरपालिका, गाउँपालिका नीति तथा योजनाहरूको संख्या।

धन्यवाद !!

  
प्रदेश सचिव